

ASiantuntija-AVUSTEINEN TUOMIOISTUINSOVITTELU

Suomen Follo-kokeilu

Anni Nippala

Opinnäytetyö
Maaliskuu 2014
Liiketalouden koulutusohjelma
Oikeudellinen asiantuntijuus

TAMPEREEN AMMATTIKORKEAKOULU
Tampere University of Applied Sciences

TIIVISTELMÄ

Tampereen ammattikorkeakoulu
Liiketalouden koulutusohjelma
Oikeudellinen asiantuntijuus

ANNI NIPPALA

Asiantuntija-avusteinen tuomioistuinsovittelu
Suomen Follo-kokeilu

Opinnäytetyö 38 sivua
Maaliskuu 2014

Asiantuntija-avusteisessa tuomioistuinsovittelussa oli kyse Oikeusministeriön kolmevuotisesta kokeilusta lasten huolto-, elatus- ja tapaamisoikeusasioiden käsittelyssä. Kokeilussa oli mukana kaiken kaikkiaan 11 eri käräjäoikeutta ympäri Suomea. Opinnäytetyöni tarkoituksena on selvittää mistä asiantuntija-avusteisessa tuomioistuinsovittelussa on kyse ja miksi kokeilu aloitettiin Suomessa. Lisäksi tutkin mitä lainsäädännössä asiasta säädetään sekä miltä asiantuntija-avusteisen tuomioistuinsovittelun tulevaisuus näyttää kokeilun päätyttyä 31.12.2013. Pääasiallisina lähteinä työssäni olen käyttänyt tuomioistuinsovittelulakia (394/2011) ja lapsioikeudellisia lakeja sekä oikeuskirjallisuutta.

Vanhempien erotilanne voi olla, varsinkin riitaisissa tapauksissa, hyvin raskasta koko perheelle. Lasten huolto-, elatus- ja tapaamisoikeusasioiden ratkaisuun on vanhemmilla useampia vaihtoehtoja, mutta riitaisemmissa tapauksissa asiaa käsitellään useimmiten oikeudenkäynnissä. Huoltoriitoja koskevat oikeudenkäynnit voivat olla erittäin pitkäkestoisia ja raskaita. Asiantuntija-avusteisella tuomioistuinsovittelulla pyritään lyhentämään huoltoriitojen kestoja ja parantamaan näin lasten asemaa huoltoriitojen aikana. Asiantuntija-avustajana sovittelussa toimii joko psykologi tai sosiaalityöntekijä. Sovittelussa pyritään pääsemään sovintoon ja sopimukseen, johon molemmat vanhemmat ovat valmiita sitoutumaan. Lainsäädäntöpohjana kokeilussa käytettiin riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa annettua lakia (394/2011).

Kolmen vuoden kokeilun aikana saatiin hyviä tuloksia ja sovitteluun olivat pääasiassa tyytyväisiä sekä viranomaistahot että vanhemmat. Hallituksen esityksessä (186/2013) on ehdotettu käytännön vakinaistamista jatkossakin huoltoriitaoikeudenkäyntien rinnalla. Saattamalla asiantuntija-avusteinen tuomioistuinsovittelu mahdollisimman hyvin asiakkaiden ja yhteistyökumppaneiden tietoisuuteen ja kehittämällä käytäntöä jatkossakin, sovittelulla pystytään säästämään niin rahaa kuin voimavaroja.

ABSTRACT

Tampereen ammattikorkeakoulu
Tampere University of Applied Sciences
Degree Programme in Business Administration
Legal Expertise

ANNI NIPPALA
Expert-assisted Judicial Mediation
Finnish Follo Experiment

Bachelor's thesis 38 pages
March 2014

The expert-assisted judicial mediation was a three-year experiment by the Ministry of Justice in matters regarding to custody, visiting rights and subsistence of a child. The experiment included 11 district courts around Finland. The objective of my thesis was to explain what the expert-assisted judicial mediation is and why the experiment was started in Finland. The study also deals with the legislation on the matter and the future of it now that the experiment ended on 31 December 2013. The main sources were the Act on Judicial Mediation (186/2011), the acts on children's rights and legal literature.

Parents' divorce can be a very difficult situation to the whole family, especially if the parents are quarrelsome. The parents have many alternatives to settle the child's custody, visiting rights and subsistence but the most quarrelsome situations are often taken to court. The trials concerning custody disputes can be very long and hard. The purpose of expert-assisted judicial mediation is to cut that time and thus help the child's life during that period. The expert assistant in mediations is usually a psychologist or a social worker. The mediation strives at reconciliation and a contract that both parents are ready to pledge. The Act on Mediation in Civil Matters and Confirmation of Settlements in General Courts (394/2011) comprised legislative basis in this experiment.

The results of the three-year experiment were mainly good, and both authorities and parents were satisfied. The government has suggested (186/2011) to make it a permanent practice in future, in addition to trials on custody disputes. Mediation can save money and resources if customers and partners in cooperation will be informed of expert-assisted judicial mediation and the practice will be improved in the future, too.

Key words: judicial mediation, custody dispute, child, expert

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	6
1.1	Opinnäytetyön lähtökohdat.....	6
1.2	Tutkimustehtävän määrittely ja lähdeaineisto	6
2	LAPSEN HUOLLON JÄRJESTÄMINEN EROTILANTEESSA	8
2.1	Huoltokiistat.....	8
2.1.1	Vanhempien välinen sopimus	9
2.1.2	Huolto-, elatus- ja tapaamisriitojen käsittely tuomioistuimissa	11
2.2	Lapsen etu	13
3	ASiantuntija-AVUSTEINEN TUOMIOISTUINSOVITTELU.....	15
3.1	Kokeilun tausta ja tavoitteet Suomessa	15
3.2	Norjan Follo-malli	15
3.3	Mualla Pohjoismaissa	16
3.4	Sovitteluun pääseminen ja esteet	17
3.5	Sovitteluistunnot	18
3.6	Erillisneuvottelut.....	21
3.7	Tuomarin ja asiantuntija-avustajan roolit sovittelussa.....	22
3.7.1	Tuomarin tehtävät ja vastuu	22
3.7.2	Asiantuntija-avustajan tehtävät ja vastuu.....	23
3.7.3	Yhteistyö	25
3.8	Sovittelun hyödyt ja haasteet	25
4	ASiantuntija-AVUSTEISTA TUOMIOISTUINSOVITTELUA KOSKEVA LAINSÄÄDÄNTÖ	28
4.1	Yleistä	28
4.2	Sovittelun eteneminen.....	28
5	TULEVAISUUS	31
5.1	Menettelyn vakinaistaminen koko maahan.....	31
5.2	Asiantuntija-avustajan järjestäminen ja vaatimukset.....	31
5.3	Muutokset lainsäädäntöön	32
6	POHDINTA.....	34
	LÄHTEET	37

LYHENTEET JA TERMIT

AL	Avioliittolaki (234/1929)
ElatusL	Laki lapsen elatuksesta (704/1975)
HE	Hallituksen esitys
LHL	Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983)
HPTpL	Laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (916/1996)
OK	Oikeudenkäymiskaari (4/1734)
OM	Oikeusministeriö
SHL	Sosiaalihuoltolaki (710/1982)
SovL	Laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa (394/2011)

1 JOHDANTO

1.1 Opinnäytetyön lähtökohdat

Lapset joutuvat usein tahtomattaankin osallisiksi vanhempien riitaisiin eroihin. Lasten huolto-, elatus- ja tapaamisoikeusasioiden ratkaisuun on useita tapoja ja vaihtoehtoja. 1.1.2011–31.12.2013 välisenä aikana uusi ratkaisumahdollisuus oli asiantuntija-avusteinen tuomioistuinsovittelu. Kyseessä oli oikeusministeriön kokeilu, johon vanhemmat pystyivät hakemaan pitkän huolto-oikeudenkäynnin sijaan. Sovittelukokeilun työnimeksi Suomessa vakiintui Follo, mikä on peräisin Norjasta. 1990-luvun lopulla Norjassa aloitettiin Indre Follon – kaupungissa projekti, jossa otettiin asiantuntija-avustaja mukaan huoltoriitaoikeudenkäynteihin. Norjan mallista otettiin vaikutteita myös Suomen kokeiluun. (Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 25/2013, 47.)

Suoritin opintoihini kuuluvan kolmen kuukauden mittaisen työharjoittelun Pirkanmaan kärjäoikeudessa kesällä 2013. Osasto, jolla työskentelin, käsittelee hakemusasioita ja perheoikeudellisia asioita. Pirkanmaan kärjäoikeudessa oli aloitettu syyskuussa 2012 Follo-mallin eli asiantuntija-avusteisen tuomioistuinsovittelun kokeilu lasten huolto-, elatus- ja tapaamisoikeusasioissa. Pääsin myös itse seuraamaan vanhempien suostumuksella erästä päivän mittaista sovitteluistuntoa työharjoitteluni aikana. Perheoikeudelliset asiat kiinnostavat minua ja Follo-kokeilu oli itselleni uusi asia, joten päätin paneutua aiheeseen vielä paremmin opinnäytetyöni parissa.

1.2 Tutkimustehtävän määrittely ja lähdeaineisto

Opinnäytetyöni tavoitteena on tutkia asiantuntija-avusteista tuomioistuinsovittelua. Työni alussa selvitän mitä vaihtoehtoja vanhemmilla on tällä hetkellä lapsen huollon selvittämiseksi erotilanteessa. Varsinaisina tutkimuskysymyksinä käsittelen mistä kokeilussa on kyse ja miksi sellainen on Suomessa otettu käyttöön. Selvitän myös mitä lainsäädäntö on säännellyt asiantuntija-avusteisesta tuomioistuinsovittelusta ja sen kuluista. Viimeisenä varsinaisena lukuna työssäni selvitän asiantuntija-avusteisen tuomioistuinsovittelun tulevaisuutta kokeilun päättyttyä 31.12.2013.

Tutkimusmenetelmänä työssäni on lainopillinen laadullinen tutkimus. Laadullisella aineistolla tarkoitetaan yksinkertaisimmillaan aineistoa, joka on tekstiä (Eskola & Suoranta 2005, 15). Oikeustieteellisen tutkimuksen aihe tulee jollakin tavalla liittyä oikeusnormeihin ja niillä toteutettavaan yhteiskunnalliseen sääntelyyn tai oikeudelliseen ajatteluun. Vaikka kirjallisen työn on pohjauduttava juridiikan alaan, työssä voi silti olla myös muita tieteenaloja koskettelevia elementtejä. (Husa, Mutanen & Pohjolainen 2008, 17–19.)

Pääasiassa oikeustieteelliset tutkimukset ovat lainoppia eli oikeusdogmatiikkaa, jolloin se rakentuu voimassa olevien oikeuslähteiden varaan. Keskeisimpänä tutkimuskohteena lainopissa on selvittää, mikä on voimassa olevan oikeuden sisältö käsiteltävään asiaan. (Husa ym. 2008, 20.) Omassa työssäni keskeisimmässä osassa ovat laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa (SovL 394/2011) ja oikeudenkäymiskaari (OK 4/1734) sekä lapsioikeutta koskevat lait ja niiden tulkinta. Niiden lisäksi olen käyttänyt myös muita oikeuslähteitä, kuten lain esitöitä, oikeusministeriön raportteja ja mietintöjä sekä oikeuskirjallisuutta. Työharjoitteluni aikana tein itse havaintoja ja keskustelin aiheesta eri ihmisten kanssa sekä seurasin erästä sovitteluintuntoa. Nämä ovat herättäneet omaa mielenkiintoani ja tuonut uusia näkökulmia, mutta eivät sinänsä ole käyttökelpoista aineistoa tutkimukseni lähteinä.

2 LAPSEN HUOLLON JÄRJESTÄMINEN EROTILANTEESSA

2.1 Huoltokiistat

Vuosittain Suomessa eroon päättyy 13 000-14 000 avioliittoa sekä niiden lisäksi myös suuri määrä avoliittoja (Tilastokeskus 2013). Osalliseksi eroja joutuu vuosittain samalla noin 30 000 lasta. Erotilanteessa vanhemmat joutuvat ratkaisemaan lapsen huoltajuudesta, lapsen asumisesta, toisen vanhemman tapaamisesta sekä elatusvastuun jakamisesta. Opinnäytetyössäni lapsen huollolla tarkoitetaan näitä neljää edellä mainittua seikkaa, mikäli ei ole tarvetta eritellä niitä. Valtaosa vanhemmista kykenee toimimaan eron jälkeen yhteistyössä ja sopimaan lapsensa tulevaisuuden kannalta merkittävät asiat sovussa, mutta toisinaan ratkaisua joudutaan hakemaan tuomioistuimesta. Näitä ristiriitatilanteita kutsutaan huoltoriidoiksi. (OM mietintöjä... 25/2013, 14)

Huoltoriidat voidaan taustansa perusteella jaotella tasapeliriitoihin, patologiisiin riitoihin ja psykososiaalisiin riitoihin. Tasapeliriidoissa vanhemmat ovat keskenään tasavertaisessa asemassa, eivätkä riidat ole kovin syviä. Patologisissa riidoissa pitkään jatkuneet riidat ovat johtaneet kroonistuneeseen oikeudenkäyntikierteeseen ja psykososiaalisissa riidoissa toinen tai molemmat vanhemmat ovat alentuneesti huoltokykyisiä psykososiaalisista syistä, kuten esimerkiksi päihderiippuvuuden vuoksi. (Salminen 2012, 53.) Riidattomiksi voidaan lukea tapaukset, joissa vanhemmat ovat samaa mieltä lapsen huoltokysymyksistä, lapselle haetaan oheishuoltajaa tai niin sanotut yksipuoliset tuomiot (Valkama & Lasola 2008, 15).

Huoltokiistoissa oikeudenalakohtaisen osaamisen sijaan on tärkeämpää toimia monitahoisesti, jossa hienovaraisuus ja tiedon hallinnan ylittävä ymmärtäminen ja toimintakyky ovat keskeisessä asemassa. Huoltoriidoille on tyypillistä se, että hyvä lopputulos ei synny ilman asianajajien avustusta. Ensisijaisena tavoitteena on sovinnon löytäminen. Se tulee kuitenkin sovittaa kyseiseen tapaukseen, sen ehtoihin ja edellytyksiin. (Auvinen 2002, 114)

2.1.1 Vanhempien välinen sopimus

Lapsen vanhemmat voivat erotilanteessa sopia keskenään lapsen huollosta, edellyttäen kuitenkin, että isyys on vahvistettu ennen sopimuksen tekemistä (Valjakka 2002, 63). Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (LHL 361/1983) 7 §:n mukaan vanhemmat voivat sopia

- 1) että lapsen huolto uskotaan molemmille vanhemmille yhteisesti;
- 2) että lapsen tulee asua toisen vanhempansa luona, jos vanhemmat eivät asu yhdessä;
- 3) että lapsen huolto uskotaan yksin toiselle vanhemmalle;
- 4) että lapsella on oikeus vanhempien sopimalla tavalla pitää yhteyttä ja tavata vanhempansa, jonka luona lapsi ei asu.

Vanhemmat voivat keskenään sopia lapsen huollosta ja sen järjestämisestä tietyin ehdoin. Aluksi vanhempien tulee päättää onko kyseessä yhteis- vai yksinhuolto. Mikäli vanhemmat päätyvät yhteishuoltoon, määräytyvät heidän oikeutensa ja toimivaltuutensa huoltoon liittyvissä asioissa LHL 5 §:ssä säädettyyn huoltajien yhteistoimintavelvoitteen mukaisesti. Yhteistoimintavelvoite määrittelee, että lapsen huoltajat vastaavat yhdessä lapsen huoltoon kuuluvista tehtävistä ja tekevät yhdessä lasta koskevat päätökset, jollei toisin ole säädetty tai määrätty. Laki ei sisällä ohjeita lapsen tapaamis- ja luonapito-oikeuden laajuudesta. Tämä tarkoittaa sitä, että vanhemmilla on vapaa päätäntävalta tapaamisoikeudesta. Tapaamisoikeuden avulla lapsella on mahdollisuus tavata muualla asuvaa vanhempansa. Tämä ei ole sidoksissa siihen ovatko vanhemmat valinneet huoltomuodoksi yksin- vai yhteishuollon. Merkitykselliseksi huollon muoto nousee silloin, kun on kyse lasta koskevasta päätöksenteosta. Tapaamisoikeudessa ei ole kyse lasta koskevista päätöksenteosta vaan oikeudesta yhteydenpitoon. (Valjakka 2002, 63–64.)

Yksityisellä sektorilla parisuhde- ja perheterapeutit sekä asianajajat tarjoavat tarvittaessa maksullisia palveluja vanhemmille sekä sovintoon pääsemiseksi että itse sopimuksen tekemisen kanssa (OM mietintöjä... 25/2013, 16). Lapsen asuinpaikkakunnan sosiaalitoimi voi vahvistaa vanhempien yhdessä tekemän sopimuksen, jolloin se on myös täytäntöönpantavissa tuomioistuimen lainvoimaisen päätöksen tavoin. Sosiaalitoimissa ei kuitenkaan voida vahvistaa kovin yksityiskohtaisia sopimuksia, jotka sisältävät esimerkiksi työnjakomääräyksiä, vaan tällaiset järjestelyt kuuluvat tuomioistuimen ratkaista-

vaksi. Sopimukset voidaan vahvistaa myös määräajaksi. (Valjakka 2002, 63.) Vallitsevan käytännön mukaan vanhempien sopimukset vahvistetaan ilman olosuhteiden kovin perusteellista tutkimusta, ellei tule olettaa, että sopimus olisi vastoin lapsen etua. Lähtökohtaisesti sosiaalitoimen tulee kuitenkin sopimuksen vahvistamista harkitessaan ottaa huomioon lapsen etu sekä lapsen omat toivomukset. Mikäli sosiaalitoimi kokee, että sopimus ei ole lapsen edun mukainen, on heidän jätettävä sopimus vahvistamatta. (Gottberg 2011, 176.) Noin 90 prosenttia kaikista lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevista asioista neuvotellaan ja sovitaan kunnan sosiaalitoimessa (OM mietintöjä... 25/2013, 15).

Avoliittolain (234/1929) 20 ja 22 §:ien mukaan ristiriitaisissa tilanteissa vanhemmilla on käytettävissä perheasioiden sovittelu. Kunnassa järjestettävästä perheasioiden sovittelusta huolehtii sosiaalilautakunta. Todellisuudessa perheasioiden sovittelun saatavuus riippuu asuinkunnasta ja sitä toteutetaan hyvin vaihtelevilla taidoilla ja menetelmillä (OM mietintöjä... 25/2013, 15). Lastenvalvojan tehtävänä on ohjata ja avustaa vanhempia kirjallisen sopimuksen tekemisessä. Työskentely ei siis ole varsinaista sovittelua, mutta lastenvalvojat voivat kuitenkin itse pitää työtään erosovitteluna. (Aaltonen & Auvinen 2010, 1154.)

Sopimuksia voidaan toisinaan jättää vahvistamatta tai tekemättä. Vahvistamatta jätetty sopimus ei ole täytäntöönpanokelpoinen. Sopimus voi jäädä vahvistamatta seuraavissa tilanteissa:

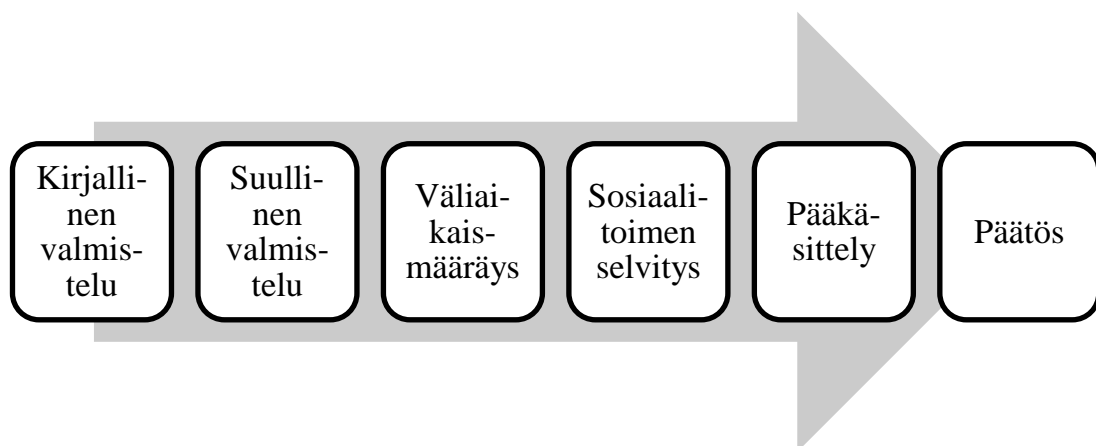
- vanhemmat tekevät keskenään sopimuksen, mutta eivät saata sitä sosiaalitoimen tai tuomioistuimen vahvistettavaksi
- vanhempi ei itse halua tavata lasta eikä vaadi tapaamisoikeutta vahvistettavaksi, saati lasta asumaan luokseen
- varttuneiden lasten kohdalla jätetään sopimus vahvistamatta
- vanhemmat eivät katso tarvitsevänsä erillistä lasta koskevaa sopimusta.

Erotilanteessa vanhempi saattaa ajatella, että sopimuksen vahvistamiselle ei ole tarvetta. Tulevaisuudessa voi kuitenkin ilmetä vahvistamattomasta sopimuksesta ongelmia esimerkiksi elämäntilanteen muuttuessa. Vanhempi on voinut erossa ajatella, että ei halua tavata lastaan, mutta myöhemmin katuu päätöstään. Prosessin käynnistäminen tässä vaiheessa voi olla hankalaa. Ristiriitatilanteessa asia on vietävä tuomioistuimen ratkaistavaksi. (Valjakka 2002, 65.)

2.1.2 Huolto-, elatus- ja tapaamisriitojen käsittely tuomioistuimissa

Laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (HPTpL 916/1996) määrittelee, että täytäntöönpanosta huolehtiva viranomainen on kärjäoikeus. Kärjäoikeuksissa käsitellään vuosittain noin 3 600 lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaa asiaa, mikä on noin 9-10 prosenttia kaikista eri toimielimissä käsiteltävistä huolto- ja tapaamisoikeusasioista. Suurin osa näistä käsiteltävistä asioista on riidattomia eli vanhempien yhteisiä hakemuksia tai hakemuksia, joita toinen osapuoli ei riitauta. Riitaisia huolto- ja tapaamisoikeusasioita kärjäoikeuksissa käsitellään vuosittain kuitenkin 1 800–2 000. (OM mietintöjä... 25/2013, 16.)

Vanhempien välisen sopimuksen voi vahvistaa tuomioistuin vanhempien yhteisellä hakemuksella (LHL 14.1 §). Jos vanhemmat eivät pääse sopimukseen, tuomioistuin voi ratkaista riidan. Huoltoriita käsitellään oikeudenkäynnissä, kuten oikeudenkäymiskäärässä (OK 4/1734) on viidennessä ja kuudennessa luvussa riita-asioiden käsittelyjärjestyksestä säädetty. Käsittelyyn kuuluvat kirjallinen valmistelu, suullinen valmistelu, mahdollinen väliaikaismääräyskäsittely, sosiaalitoimen selvityksen hankkiminen, pääkäsittely ja päätöksen antaminen. Täysimittainen oikeudenkäynti huoltoriidassa on pitkä ja monivaiheinen prosessi, joka sisältää kirjallisen valmistelun, useita istuntoja, väliaikaismääräyksen käsittelyn, sosiaalitoimen selvityksen hankkimisen ja päätöksen antamisen (kuvio 1). Alioikeuksissa keskimääräinen käsittelyaika on kahdeksan kuukautta, mutta lähes puolet jutuista on käsiteltävänä yli yhdeksän kuukautta. Varsinkin suurissa kärjäoikeuksissa keskimääräiset käsittelyajat ylittyvät reilusti. (OM mietintöjä... 61/2012, 15.)

KUVIO 1. Huolto-oikeudenkäynnin kulku kärjäoikeudessa

Riitaisissa huolto-, elatus- ja tapaamisoikeusasioissa tuomioistuin ei ole sidottu vanhempien esittämiin vaatimuksiin ja vaihtoehtoihin, vaan asia on ensisijaisesti ratkaistava lapsen edun mukaisesti (LHL 10 §). Vanhempien mahdolliset riidattomat kysymykset ovat kuitenkin lähtökohtaisesti vahvistettava sopimuksen mukaisesti, ellei se ole lapsen edun vastaista. Vanhemmat voivat sopimusvaltansa puitteissa keskenään sopia yhteishuollosta, yksinhuollosta, lapsen asumisesta ja tapaamisoikeudesta, mutta tuomioistuimen päätäntävalta on laajempi. Tuomioistuin voi LHL 9 §:n mukaisesti lapsen edun vaatiessa määrätä lapselle kokonaan ulkopuolisen huoltajan vanhemman ohella tai sijasta sekä antaa huoltajille työnjakomääräyksiä. (Gottberg 2011, 177–178.)

Tuomioistuin voi tarvittaessa määrätä tarkemmin huoltajan tehtävistä, oikeuksista ja velvollisuuksista. Jos lapsella on kaksi tai useampi huoltaja, tuomioistuin voi päättää tehtävien jaosta huoltajien kesken, huollon kuitenkin pysyessä yhteisenä. Vanhemmat tai huoltajat voivat myös keskenään sopia työnjakomääräyksistä yhteishuollossa, mutta sopimus tulee vahvistaa tuomioistuimessa. Kunnan sosiaalitoimi ei sitä voi vahvistaa. Huoltajien työnjaosta tulisi aina tehdä merkintä myös väestötietojärjestelmään, jolloin epäselvyyksien ilmetessä asia voitaisiin tarkistaa viranomaiselta. (Valjakka 2002, 67.)

Vuodesta 2006 tuomioistuimet ovat tarjonneet tuomioistuinsovittelua vaihtoehtoina oikeudenkäynnille. Sovittelulla tarkoitetaan vapaaehtoista konfliktinhallintajärjestelmää, jossa ulkopuolinen henkilö eli sovittelija on auttamassa osapuolia erityisen sovittelumettelyn avulla löytämään molempia osapuolia tyydyttävän ratkaisun (Brunila 2010, 23). Sovittelussa osapuolet voivat hakea ratkaisua erimielisyyksiinsä sovittelijan toimivan tuomarin johdolla. Tavoitteena on, että tuomarin avustuksella osapuolet löytävät heidän tarpeita ja intressejä tyydyttävän ratkaisun, jossa myös lapsen etu on otettu huomioon. Sovittelulla pystytään oikeudenkäyntiä paremmin ottamaan huomioon lapsen ja vanhempien elämäntilanne sekä ratkomaan riidan taustalla olevia ristiriitoja. Sovinnolla voidaan myös paremmin turvata lapsen suhteen säilyminen molempiin vanhempiin. (OM mietintöjä... 61/2012, 16.)

Valtaosa vanhemmista tyytyy kärjäoikeuden tekemään päätökseen, mutta osassa riitoja asian käsittelyä jatketaan valituksen kautta hovioikeudessa. Tyytymättömyyttään ilmaisevat useimmiten etävanhemmat, eli ne vanhemmat, jotka eivät asu lapsen kanssa. Muutosta voidaan hakea joko koko alioikeuden antamaan ratkaisuun tai vain osaan siitä. Pääasiassa muutoksenhaku kohdistuu lapsen huoltomuotoon, asumiseen tai tapaamisoikeuteen.

keuteen. Muutoksenhaku käräjäoikeuden tekemään päätökseen johtaa melko usein muutoksenhakijan kannalta edullisempaan lopputulokseen. Muutokset kohdistuvat kuitenkin harvoin lapsen vakiintuneisiin olosuhteisiin kuten asumispaikan muuttamiseen. Huolto-oikeudenkäyntiä hovioikeusprosessi pidentää keskimäärin noin puolella vuodella. (Valkama & Lasola 2008, 42–56.)

2.2 Lapsen etu

Kaikkien viranomaisten päätöksenteossa sekä lainsäädäntöelimien toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu (YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991, 3 artikla). Lapsen etu käsitteenä on vaikeasti määriteltävissä. Käsitettä voidaan tulkita esimerkiksi perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta, mutta tällainenkaan tarkastelu ei välttämättä tarjoa päätöksentekijöille vastauksia käsitteen tarkasta sisällöstä. (Valjakka 2002, 54.) Eroissa ja eroriidoissa lapsi haluaa säilyttää molemmat vanhempansa, ja hänellä on oikeus saada turvaa ja kasvatusta molemmilta vanhemmiltaan eron jälkeenkin. Lapsella on oikeus tavata vanhempansa, jonka luona ei asu, ja oikeus saada elatusta. Lainsäädännöstä löytyy lapsille kirjoitettuja oikeuksia, mutta ei velvollisuuksia vanhemmille. Tämä on ongelmallista lapsen oikeuksien toteutumisen kannalta. (Karvinen-Niinikoski & Pelli 2010, 100.)

Avioero on eräs lasten kehityksen yleisimmistä riskitekijöistä. Avioero järkyttää voimakkaasti lapsen turvallisuuden- ja jatkuvuudentunnetta. Suurin osa lapsista sopeutuu kuitenkin vanhempien eroon vähintään kohtuullisesti. Keskeisin riskitekijä erossakin on vanhempien välinen riitaisuus ja vihamielisyys. Mikäli vanhempien suhde on perhe-elämän aikana hyvin riitaisaa, kehittyvät lapset paremmin eroperheissä kuin ehjissä perheissä. Vanhemman kyky läheiseen, lämpimään, tunteet hyväksyvään vanhemmuuteen on keskeisessä roolissa lapsen toipumiseen erosta. (Vänskä 2013.)

Lasta koskevaa päätöstä tehdessä vanhemman tulee keskustella lapsen kanssa ja ottaa huomioon lapsen mielipiteet ja toivomukset, jos se on lapsen ikään, kehitystasoon ja asian laatuun nähden mahdollista (LHL 4.2 §). Laissa ei ole asetettu mitään kiinteää ikärajaa lapsen osallistumiselle päätöksentekoon. Yleisperiaate kuitenkin on, että mitä kypsyneemmästä lapsesta on kyse, mitä johdonmukaisemmin lapsi perustelee mielipiteensä ja mitä selvemmin lapsi kykenee arvioimaan asian merkityksen, sitä enemmän on

myös annettava painoarvoa hänen mielipiteelle. Vanhempien ei luonnollisestikaan tule silti aina tehdä päätöksiä lapsen mielipiteen mukaisesti, mutta päätöksen syyt on hyvä perustella lapselle. (Valjakka 2002, 72–73.)

3 ASiantuntija-AVUSTEINEN TUOMIOISTUINSOVITTELU

3.1 Kokeilun tausta ja tavoitteet Suomessa

Oikeusministeriö asetti 26.1.2010 työryhmän selvittämään asiantuntija-avustajan käytön kokeilemista lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta sekä elatusta koskevassa oikeudenkäynnissä. Työryhmän toimeksianto rajasi kokeilun toteuttamisen nykyisen lainsäädännön puitteisiin, jonka perusteella asiantuntija-avustajan käyttö oikeudenkäynnissä ei olisi mahdollista. Lainsäädäntöpohja asiantuntija-avustajan käytölle löytyi kuitenkin tuomioistuinsovitteilulaista. (Aaltonen & Auvinen 2010, 1149.)

Kokeilun tavoitteena oli vanhempien erimielisyyksien nopea käsittely, lapsen aseman parantaminen oikeusprosesseissa, lapsen edun mukainen ja kestävän sovinnon saavuttaminen, huoltoriitojen käsittelyaikojen lyhentäminen sekä tuomioistuimen ja sosiaalityötoimen työtaakan vähentäminen. Asiantuntija-avustajan avulla voidaan yhdessä menettelyssä vanhemmille tarjota kahden eri ammattiryhmän asiantuntijuus sekä juridisissa että psyykkisissä konflikteissa. (HE 186/2013, 11.)

Kokeilu aloitettiin työryhmän ehdotuksen mukaisesti tammikuussa 2011 Helsingin, Espoon, Oulun ja Pohjois-Karjalan kärjäoikeuksissa. Kokeilun aikana asiantuntija-avustajan käyttö asiakkaille oli maksutonta. (Aaltonen & Auvinen 2010, 1149.) 1.9.2012 kokeiluun liittyivät lisäksi Pirkanmaan, Keski-Suomen, Etelä-Karjalan, Kanta-Hämeen, Pohjanmaan, Lapin ja Kemi-Tornion kärjäoikeudet. Alun perin kahden vuoden mittaista kokeilua jatkettiin 1.3.2012 vuoden 2013 loppuun saakka (OM mietintöjä... 36/2012, 13).

3.2 Norjan Follo-malli

Suomalaisen kokeilun saama kutsumanimi Follo on peräisin Norjasta, Indre Follon – kaupungista, jossa asiantuntija-avustajan käyttökokeilu huoltoriitaoikeudenkäynneissä aloitettiin. Suomessa nimi on kuitenkin hieman harhaanjohtava, koska norjalaisessa menettelyssä asiantuntijaa käytetään oikeudenkäynnissä eikä sovittelussa. Myös asiantuntija-avustajan rooli ja tehtävät poikkeavat Suomen ja Norjan mallissa toisistaan, mut-

ta Norjan menettelyä ja kokemuksia on kuitenkin voitu käyttää ja vertailla Suomessa toteutettavaan malliin. (OM mietintöjä... 25/2013, 47.)

Norjassa lasta koskevissa asioissa tavoitteena on vanhempien välinen sovinto. Vanhemmilla on velvollisuus osallistua sovintomenettelyyn ministeriön alaisessa perheasiaintoimistossa. Sovintomenettely on pakollinen alle 16-vuotiaiden lasten vanhemmille ja sen tarkoituksena on saada vanhemmat tekemään sopimus lapsen huollosta ja tapaanmisoikeudesta. Menettelyssä vanhempien kanssa pyritään etsimään lapsen edun mukaisia sovintoratkaisuja sekä neuvomaan heitä tarvittaessa. Sovittelu voi kestää tunnista seitsemään tuntiin kerrallaan. (HE 186/2013, 5-6.)

Tuomioistuin voi määrätä oikeudenkäyntiin avuksi asiantuntija-avustajan, joka yleensä on sosionomi, psykologi tai psykiatri (HE 186/2013, 6). Norjan lainsäädäntö säätelee asiantuntija-avustajan käytöstä ja tehtävistä väljästi, mutta käytännössä asiantuntijan tehtäviksi ovat muodostuneet valmisteluistunnossa avustaminen, sovinnon edistäminen, vanhempien neuvominen ja ohjaus, kokeilusopimusten toteutumisen seuranta sekä lapsen kuuleminen. Oikeudenkäynnissä asiantuntija osallistuu valmisteluistuntoon, jossa hän muun muassa neuvottelee tuomarin ja asianajajien kanssa ja esittää oman näkemyksensä ja ehdotuksensa lapsen edun mukaisesta ratkaisuvaihtoehdosta. Kokeilusopimuksen aikana asiantuntija toimii vanhemmille neuvonantajana sekä tukena ja tarvittaessa voi tehdä myös kotikäyntejä. Norjan mallissa asiantuntija-avustaja ja tuomari eivät ole työpari ja heidän roolit ovat pidetty selkeästi erillään. (OM mietintöjä... 25/2013, 47.)

3.3 Muualla Pohjoismaissa

Ruotsissa lasta koskevissa huolto-, elatus- ja tapaamisoikeusasioissa kunnilla on velvollisuus tarjota vanhemmille neuvotteluapua sovintoon pääsemiseksi. Tuomioistuin voi myös ohjata vanhemmat sosiaalitoimen sovintokeskusteluun, mutta jos sovintoa ei synny, jatkuu asian käsittely oikeudenkäynnissä. Ruotsin oikeudenkäymiskaaren mukaan tuomioistuimella on velvollisuus riita-asioissa edistää sovinnon syntymistä oikeudenkäynnissä. Tuomioistuin on voinut vuodesta 2006 lähtien osoittaa huoltoriidan sovittelavaksi tuomioistuimen ulkopuoliselle sovittelijalle kuten tuomarille, asianajajalle, perheoikeussihteerille tai sosiaalineuvojalle. Tuomioistuin voi antaa ohjeita, mitä sovittelijan tulee huomioida sovittelussa, mutta erikseen sovintomenettelyä ei ole säännelty.

Sovittelija toimii oman harkintansa mukaan ja yleensä neljän viikon määräajassa hänen tulee jättää tuomioistuimelle selvitys sovittelun toteuttamisesta. (HE 186/2013, 6-7.)

Tanskassa riidattomat vanhemmat voivat sopia lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta paikallisen hallintoviranomaisen kanssa. Jos sopimusta ei kuitenkaan synny, on heidän osallistuttava lakimiehen vetämään tapaamiseen, jossa vanhemmille tarjotaan neuvontaa ja sovittelua. Lakimies voi tarvittaessa pyytää avukseen lapsiasioiden asiantuntijan. Menettely on vanhemmille pakollinen vaihe ennen tuomioistuinkäsittelyn aloittamista. Tuomioistuimella on myös velvollisuus sovinnon edistämiseen riita-asioiden oikeudenkäynnissä. Huoltoriitaoikeudenkäynteihin tuomioistuimella on mahdollista nimittää asiantuntija valmisteluistuntoihin, tekemään selvityksiä ja keskustelemaan vanhempien tai lapsen kanssa. Asiantuntijan tehtävänä on lähinnä auttaa tuomioistuinta oikeudenkäynnissä, ei sovittaa huoltoriitaa. Tuomioistuimen on mahdollista siirtää huoltoriita maksuttomaan ja vapaamuotoiseen tuomioistuinsovitteluun. Sovittelijana toimii sovitte-lukoulutusta saanut tuomari tai muu lakimies joko tuomioistuimessa tai esimerkiksi asianajotoimistossa. Sovittelijana toiminut tuomari tai asianajaja ei saa käsitellä asiaa enää myöhemmin mahdollisessa oikeudenkäynnissä. Tuomioistuin voi vahvistaa tehdyn sopimuksen sovinnoksi. (HE 186/2013, 7.)

3.4 Sovitteluun pääseminen ja esteet

Sovittelu on vapaaehtoista ja vanhempien tulee suostua sen aloittamiseen. Sovittelussa pyritään aina pääsemään sovintoon, joten vanhempien tulee olla lähtökohtaisesti halukkaita pääsemään yhteisymmärrykseen käsiteltävissä asioissa. Tasapeliriidat, jolloin vanhemmat ovat tasavertaisessa asemassa lapsen huoltajiksi, ovat lähtökohtaisesti soveltuvia sovitteluun (Salminen 2012, 53).

Soveltumattomiksi Follo-istuntoihin on katsottu tapaukset, joissa on perheväkivaltaa, lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä, toisen vanhemman alisteista asemaa, luonnehäiriöisyyttä, sitoutumattomuutta sovitteluun, vääriä motiiveja, päihdeongelmia ym. (Salminen 2012, 52–53). Käräjäoikeudelle toimitetuista asiakirjoista on toisinaan kuitenkin etukäteen hyvin vaikea sanoa onko kyseessä sovitteluun soveltumaton tapaus. Sovittelua ei tarjota myöskään vaihtoehdoksi tapauksissa, joita on jo aiemmin hoidettu useampaan kertaan käräjäoikeudessa. Tällöin voidaan jo etukäteen pitää selvänä, että sovintoon ei

ole mahdollisuutta. (Kallatsa 2012, 24.) Eroprosessin vaihe voi myös vaikuttaa vanhemman kykyyn osallistua sovitteluun ja neuvotella. Akuutissa erokriisissä oleva vanhempi voi tarvita aikaa, jotta pystyisi rationaalisesti arvioimaan vaihtoehtoja itsensä ja lapsensa kannalta. (OM mietintöjä... 25/2013, 96–97.)

Tuomioistuinsovittelulain (394/2011) 4 §:n mukaan asia voidaan ottaa sovitteluun osapuolen tai osapuolten kirjallisella hakemuksella. Asianosaisten on halutessaan mahdollista hakea sovitteluun myös kesken oikeudenkäynnin. Molempien osapuolten on suosituttava sovitteluun ja lopullisen päätöksen sovittelun aloittamisesta tekee tuomioistuin. Tällöin mahdollinen oikeudenkäynti keskeytyy sovittelun ajaksi ja se voi jatkua, mikäli sovittelussa ei päästä sovintoon (Kallatsa 2012, 14). Tuomari voi siirtää oikeudenkäyntinä vireillä olevan asian osapuolten suostumuksella sovitteluun ja kokeilun aikana 74 % tapauksista olikin siirrettyjä (HE 186/2013, 9).

3.5 Sovitteluistunnot

Sovitteluistunto ei ole oikeudenkäynti. Tapa työskennellä ja olla konfliktitilanteessa poikkeavat verrattaessa sovitteluistuntoa ja oikeudenkäyntiä. Istunnoissa ei oteta näyttöä vastaan, ryhdytä selvittämään tosiasioita tai pyritä aineellisoikeudellisesti oikeaan ratkaisuun. Mitään kirjallista materiaalia, kuten pöytäkirjoja, ei myöskään tuoteta. Sovittelu on siis huomattavasti vapaamuotoisempaa kuin oikeudenkäynti. (Ervasti 2012, 46.)

Salminen kertoo pro gradussaan (2012, 27) omista kokemuksistaan ollessaan seuraamassa Follo-istuntoja. Istuntoon varataan aikaa koko päivä, mutta tavallisesti niiden kesto vaihtelee tunnista kuuteen tuntiin. Taukoja pidetään tarvittaessa ja osapuolten niin halutessa. Istunto voidaan myös keskeyttää koska tahansa. Päivä saattaa olla hyvin raskas, mutta hyvälle keskustelulle ja sovinnon edistämiseksi annetaan näin aikaa. Istunnon aloittaa sovittelijana toimiva tuomari kertomalla itsestään ja Follo-sovittelusta, jonka jälkeen asiantuntija-avustaja esittelee vielä itsensä. Ennen lounastaukoa vanhemmat saavat keskustella vapaasti itsestään, toisistaan, tilanteestaan ja lapsistaan. Sovittelija ja avustaja ohjailevat keskustelua tarvittaessa kysymyksin sekä rauhoittelevat tilannetta, jos tunteet alkavat kuumentua osapuolten välillä.

Lounastauon aikana vanhempia pyydetään miettimään mitkä ovat niitä asioita, joista he haluavat päästä sopimukseen ja mikä lapsen kannalta olisi heidän mielestään paras ratkaisu. Lounastauon jälkeen keskustelu ohjataan tulevaisuuteen ja lapseen. Sovittelija ja asiantuntija-avustaja pyrkivät auttamaan vanhempia löytämään keskusteluyhteyden sekä yhteisiä mielipiteitä. Istuntopäivä päättyy lopulta sopimukseen, osasopimukseen, väliaikaisratkaisuun ja uuden istunnon sopimiseen tai sovinnon saavuttamattomuuteen, jolloin palataan takaisin oikeudenkäyntiin tai asian käsittely päättyy tuomioistuimessa. (Salminen 2012, 27.) Istuntopäivän rakennetta on selvitetty seuraavalla sivulla kuviossa 2.

Työharjoitteluni aikana pääsin sovittelun osapuolten suostumuksella seuraamaan yhtä päivän mittaista sovitteluistuntoa Pirkanmaan kärjäoikeudessa. Omat havaintoni päivän rakenteesta olivat samat kuin Salminen on pro gradu-tutkielmassaan tuonut esiin. Seuraamani sovitteluistunto päättyi väliaikaisratkaisuun ja sovittelua päätettiin jatkaa vielä myöhemmin. Toinen osapuoli halusi myös erillisneuvotteluihin sovittelijan ja asiantuntija-avustajan kanssa.

<p>Aamupäivä (n. klo 9-11.30)</p> <p>Sovittelijan esittely ja aloituspuheenvuoro ja asiantuntija-avustajan esittely ja puheenvuoro</p> <p>Vanhemmat kertovat vapaasti asian taustaa ja mitä ovat tulleet sovitteluun</p> <p>Jos kyseessä ei ole 1. istunto ja lasta on kuultu, välitetään lapsen mielipiteet vanhemmille</p> <p>Jos kyseessä ei 1. istunto ja aiemmin on tehty kokeilusopimus, käydään läpi kokeilusopimuksen toimivuus ja toteutuminen</p> <p>Sovittelija ja asiantuntija-avustaja ohjailevat tarvittaessa keskustelua mm kysymyksin</p> <p>Asia päättyy sovintoon, osasovintoon, kokeilusopimukseen, sovinnon saavuttamattomuuteen, asian palautumiseen oikeudenkäyntiin, tai siihen, että asia todetaan soveltumattomaksi sovitteluun</p> <p>tai jos käsittely ei vielä pääty, lounastauon aikana vanhempia pyydetään suuntaamaan ajatukset tulevaisuuteen, miettimään, mistä haluavat sopia ja ajattelemaan lapsen kannalta parasta ratkaisua</p>	<p>Iltapäivä (n. klo 12.30–15)</p> <p>Keskitytään tulevaisuuteen, lapsen etuun ja sovinnon rakentamiseen</p> <p>Sovittelija ja asiantuntija-avustaja ohjailevat tarvittaessa keskustelua</p> <p>Tarvittaessa pidetään erillisneuvotteluita</p> <p>Pyydetessä tai suostumuksella annetaan ratkaisuehdotuksia</p> <p>Kirjataan fläppitaululle ne asiat, joista jo päästy sovintoon ja jotka vielä ovat avoimena</p> <p>Päivä päättyy sovintoon, osasovintoon, kokeilusopimukseen, sovinnon saavuttamattomuuteen, asian palautumiseen oikeudenkäyntiin, tai siihen, että asia todetaan soveltumattomaksi sovitteluun</p>
<p>Koko istunnon ajan asiantuntija-avustaja osallistuu sovitteluun, tuo esiin lapsen näkökulmaa ja pyrkii havaitsemaan soveltumattomat riidat.</p> <p>Istunnot pidetään käräjäoikeuksien neuvotteluhuoneissa, ei istuntosaleissa. Kaikki istuvat saman pöydän äärellä.</p>	

KUVIO 2. Follo-istunnon rakenne (Salminen 2012, 28, muokattu)

Istunnoissa käytetään apuna fläppitaulua, jonka avulla voidaan tiivistää, selkeyttää ja vertailla esitettyjä asioita, tehdä asioita näkyviksi, hahmottaa kokonaistilannetta ja saada asioita painumaan mieleen. Fläppitaulua voidaan käyttää aina tarvittaessa istunnon eri vaiheissa. Alussa sillä voidaan selventää päivän ohjelmaa ja käytettävää menettelyä. Selvittelyvaiheessa fläppitaululle voidaan kirjoittaa osapuolten toiveita, intressejä, tarpeita ja huolia. Näin osapuolten on helpompi asettua toistensa asemaan ja he saattavat huomata heitä yhdistäviäkin ajatuksia. Neuvotteluvaiheessa taululle on hyvä kirjata ide-

oita ja ratkaisumalleja. Päätösvaiheessa fläppitaulua voidaan vielä käyttää, kun osapuolet neuvottelevat mahdollisen sopimuksen yksityiskohdista. (Ervasti 2012, 113–115.) Fläppitaulun käytetyt lehdet tulee aina poistaa sovittelun päätyttyä (OM mietintöjä... 25/2013, 107).

3.6 Erillisneuvottelut

Tuomioistuinsovittelulain 6.3 §:n mukaan sovittelija voi kuulla osapuolia myös yksinään toisen osapuolen olematta läsnä. Erillisneuvotteluun tarvitaan molempien osapuolien suostumus. Vain toisen osapuolen kanssa neuvottelemine voi olla tärkeää sovinnon syntymisen kannalta (HE 114/2004, 34.) Sovittelijoiden keskuudessa on yleistä tavata osapuolia erikseen, jos sovittelutilanne ei etene vaan junnaa paikallaan. Sovittelijan tulee kuitenkin aina pitää huoli erillisneuvotteluja käytettäessä, että luottamuksellisuus ja puolueettomuus säilyvät läpi koko sovittelun. (Ervasti 2012, 79–81.) Follokokeilun aikana erillisneuvotteluihin osallistuivat yleensä sovittelija ja asiantuntijavastustaja yhdessä.

Osapuolten ollessa riidanhaluisia ja tunteiden alkaessa kuumeta sovitteluistunnossa, erillisneuvottelu voi olla hyödyllinen. Tällöin osapuolet voivat olla vähemmän kireitä, vihamielisiä sekä joustavampia ja luovempia. Yksin sovittelijan kanssa osapuolet voivat purkaa tunteitaan. Kun molemmat osapuolet eivät ole tilanteessa paikalla, voi toinen osapuoli vapaammin ja luottamuksellisesti kertoa omista intresseistään, käsityksistään ja mielipiteistään. Hyötynä erillisneuvottelussa sovittelijan kannalta on, että hän saa mahdollisuuden olla vuorovaikutuksessa ja keskittyä toiseen osapuoleen luottamuksellisesti yksinään. Erillisneuvottelussa sovittelija voi auttaa osapuolia hahmottamaan ristiriitojen painoarvoa ja asettamaan intressinsä tärkeysjärjestykseen. (Ervasti 2012, 80–81.)

3.7 Tuomarin ja asiantuntija-avustajan roolit sovittelussa

3.7.1 Tuomarin tehtävät ja vastuu

Vain tuomari voi toimia sovittelijana suomalaisessa tuomioistuinsovittelussa, mutta rooli sovittelijana eroaa hyvin paljon normaalista tuomarin roolista (Ervasti 2012, 45). Sovittelijana tuomari johtaa prosessia, mutta vastuu ratkaisun sisällöstä on aina osapuolilla eli Follossa lapsen vanhemmilla. Tuomarin tulee huolehtia sovittelun valmistelusta, etenemisestä, vaiheistuksen toteutumisesta sekä aikataulusta. (OM mietintöjä... 25/2013, 54–55.) Tuomioistuinsovittelulain 13 §:ssä säädetään sovittelijan salassapitovelvollisuudesta. Hän ei saa ilmaista mitään tehtävän aikana soviteltavasta asiasta saamaansa tietoa ellei henkilö, jonka hyväksi vaitiolovelvollisuus on, anna erikseen lupaa tietojen ilmaisemiseen.

Sovitteluistunnon avaaminen ja aloituspuheenvuoron pitäminen kuuluvat tuomarille. Alkupuheenvuorossa hän kertoo sovittelun tarkoituksesta, omasta roolistaan, sovittelu-menettelystä ja sovittelun kulusta. Istunnon aikana tuomari päättää sovittelun edellyttämistä prosessuaalisista ratkaisuista kuten siitä, pidetäänkö asiassa erillisneuvottelu ja lopetetaanko sovittelu. Käytännössä istunnon kulusta neuvotellaan ja sovitaan osapuolten ja asiantuntija-avustajan kanssa. (OM mietintöjä... 25/2013, 54–55.)

Sovittelijan ei tule ryhtyä oma-aloitteisesti tekemään sovintoehdotuksia vaan parantaa osapuolten kommunikaatiota siten, että nämä voivat itse neuvotella ratkaisusta. (Ervasti 2012, 45.) Sovittelussa voidaan sallia tunteiden ilmaisemista, mutta ei hyökkäävää tai asiatonta käytöstä ja tuomarin tehtävänä onkin tarvittaessa pitää istunnossa järjestystä. Kummallekin vanhemmalle tulee myös varata riittävästi tilaa puhua. (OM mietintöjä... 25/2013, 54.)

Sovitteluistunnon aikana tuomari on lain ja oikeuskäytännön asiantuntija. Sovittelulaki edellyttää huolto- ja elatuslain ja niitä koskevan laajan oikeuskäytännön tuntemista sekä niiden huomioon ottamista sovittelussa. On myös tuomarin vastuulla, että sovittelu ja siellä syntyvä mahdollinen sopimus toteutetaan lapsen edun mukaisesti. (OM mietintöjä... 25/2013, 54.)

Mikäli sovittelussa ei päästä sopuun ja riita ratkaistaan oikeudenkäynnissä, sovittelijana toiminut tuomari ei saa käsitellä asiaa enää oikeudenkäynnissä. Yleisesti sovittelijan esteellisyyteen sovelletaan, mitä tuomarin esteellisyydestä on säädetty oikeudenkäymiskaassa. (SovL 14 §.) Oikeudenkäymiskaaren 13 luku käsittelee tuomarin esteellisyyttä. Lain 4 §:n mukaan tuomari on esteellinen asiassa, jossa

- 1) tuomari tai hänen läheisensä on asianosainen;
- 2) tuomari tai hänen läheisensä toimii tai on toiminut asianosaisen edustajana, avustajana tai asiamiehenä;
- 3) tuomari on tai on ollut todistajana tai asiantuntijana;
- 4) tuomarin läheinen on todistajana tai asiantuntijana tai jossa läheistä on käsittelyn aikaisemmassa vaiheessa kuultu tällaisessa ominaisuudessa ja asian ratkaisu voi osaltaan riippua tästä kuulemisesta; tai
- 5) asian ratkaisusta on odotettavissa erityistä hyötyä tai vahinkoa tuomarille, hänen 3 §:n 1 momentin 1 kohdassa tarkoitetulle läheiselleen tai sille, jota tuomari tai hänen läheisensä edustaa.

Läheisellä tarkoitetaan puolisoa, lasta, lapsenlasta, sisarusta, vanhempaa, isovanhempaa tai muuta tuomarille erityisen läheistä henkilöä tai tällaisen henkilön puolisoa. Lisäksi läheiseksi katsotaan myös vanhempien sisarukset, sisarusten puoliset ja heidän lapset sekä tuomarin entiset puoliset. Tuomarille läheisiksi luetaan myös puolison lapset, lapsenlapset, sisarukset, vanhemmat, isovanhemmat sekä tällaisen henkilön puolisoa sekä tuomarin puolison sisarusten lapsia. (OK 13:3.)

3.7.2 Asiantuntija-avustajan tehtävät ja vastuu

Asiantuntija-avustajan roolia sääntelee laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa. Lain 5 §:n mukaan sovittelija voi käyttää osapuolten suostumuksella avustajaa sovittelun kohteena olevassa asiassa tarvittavan asiantuntemuksen turvaamiseksi tai muuten sovittelun edistämiseksi. Oikeusministeriön asettaman työryhmän mielestä avustajien tuli Follossa ensisijaisesti olla psykologeja. Erityisesti avustajilta edellytettiin tuntemusta perhe-, parisuhde- ja kehityspsykologiasta sekä kokemusta eroperheiden kanssa työskentelemisestä. Psykologien lisäksi myös riittävän

kokeneet ja lisäkoulutusta hankkineet sosiaalityöntekijät katsottiin soveltuviksi avustajan tehtäviin. Kokeilun ajan asiantuntija-avustajat olivat kuntien sosiaalitoimesta sekä perheneuvoloista. (OM mietintöjä... 61/2012, 18.)

Laissa ei ole rajoitettu avustajan sisällöllisiä tehtäviä, joten tuomari ja avustaja voivat tapauskohtaisesti sopia niistä ottaen huomioon myös osapuolten esittämät toiveet. Tuomarilla on lakiin perustuva velvoite huomioida lapsen etu sovittelussa. Myös asiantuntija-avustajan keskeisimmäksi tehtäväksi on katsottu lapsen edun huomioiminen hänen oman ammattitaitonsa ja erityistietämyksensä perusteella. Avustajalla on yleensä tuomaria laajempi ja syvempi tietämys lapsen psykologisesta edusta. (Salminen 2012, 43–45.)

Asiantuntija-avustajan varsinainen työskentely tapahtuu sovitteluistunnossa, eikä hänellä ole vastuuta etukäteis- ja jälkitoimenpiteistä. Ennen istuntoa avustaja kuitenkin tutustuu tuomioistuimen hänelle toimittamaan aineistoon ja keskustelee tuomarin kanssa millä strategialla sovittelu aloitetaan. Sovittelussa tuomarin ja avustajan tehtävät menevät monelta osin päällekkäin. Vakiintuneesti avustaja pitää alkupuheenvuoronsa, jossa kertoo erityisesti omasta roolistaan sovitteluistunnossa. Sovitteluun asiantuntija-avustaja osallistuu käyttämällä puheenvuoroja, esittämällä kysymyksiä, ohjaamalla keskustelua lapseen ja lapsen etuun, tuomalla esiin lapsen näkökulmaa ja auttamalla lukkiutuneen tilanteen avaamisessa. Mikäli päädytään kuulemaan lasta, on asiantuntija-avustajan tehtävä keskustella lapsen kanssa, koska hänellä on yleensä koulutusta ja kokemusta lasten kohtaamisesta. Asiantuntija-avustaja voi tarvittaessa vetää myös yhteispalaverin, jossa sekä lapsi että vanhemmat ovat mukana. (OM mietintöjä... 25/2013, 55–56.)

Asiantuntija-avustajan esteellisyyttä sovittelussa säädetään samoin kuin tuomarin esteellisyyttä (SovL 13 §). Asiantuntija ei saa toimia avustajan tehtävässään, mikäli hän tai hänen läheisensä on asiassa asianosaisena, toiminut asianosaisen edustajana, avustajana tai asiamiehenä tai on ollut todistajana. Esteellisyys koskee myös, jos asiantuntijan läheinen on ollut todistajana tai asiantuntijana tai läheistä on kuultu käsittelyn aikaisemmassa vaiheessa vastaavassa ominaisuudessa ja ratkaisu voi riippua tästä kuulemisesta. Asiantuntijalle tai hänen läheisilleen ei myöskään saa koitua erityistä haittaa tai hyötyä ratkaisusta. (OK 13 luku.) Myös asiantuntija-avustajan salassapitovelvollisuudesta säädetään samoin kuin tuomarin osalta. SovL 13 §:ssä säädetään, että avustaja ei saa ilman

henkilön, jonka hyväksi vaitiolovelvollisuus on säädetty, suostumusta ilmaista mitä tehtävässään on soviteltavasta asiasta tietää.

3.7.3 Yhteistyö

Tuomarin ja asiantuntija-avustajan muodostamat työparit eivät olleet kokeilun aikana sovitteluissa aina samat, vaan vaihtuivat jutusta toiseen. Työskentely eri työpariyhdistelmillä oli erilaista, koska persoonallisuudet muokkaavat työskentelytapoja lähes yhtä paljon kuin ammattitaidot. Työpareilla, jotka työskentelivät kauemmin yhdessä, myös yhteistyö sujui paremmin. Sovittelijoina toimivat tuomarit sekä asiantuntija-avustajat kokivat sovittelun työparina hedelmälliseksi ja opettavaiseksi. Molemmat ovat kertoneet oppineensa toisiltaan uusia toiminta- ja työskentelytapoja. Yhteistyö koettiin raskaissa ja intensiivisissä sovitteluissa hyväksi, koska työpari saattoi keskenään välillä vaihtaa vetäjää, kun takki alkoi olla tyhjä. (Ervasti 2012, 38.) Tuomarin ja avustajan toiminta oli ennen muuta yhteistyötä yhteisen päämäärän saavuttamiseksi (OM mietintöjä... 25/2013, 57).

Aina tiivis yhteistyö ei ole kovin helppoa. Haasteita asettivat ensinnäkin eri ammattikuntien ammattikieli ja heille ominainen ammattisanasto. Toisinaan tuomarit ja asiantuntija-avustajat saattoivat käyttää jopa samoja termejä tarkoittaen niillä eri asioita. Työparille ei aina ollut välttämättä kovin helppoa tuoda esille, jos jokin seikka ihmetytti tai toisen menettelystä oli eri mieltä. Yhteistyön sujuvuutta ja yhteisiä työskentelytapoja jouduttiinkin jonkin verran hakemaan työparien välillä. Työparit antoivat kokeilun aikana toisilleen palautetta ja työparityöskentelyä sekä yhteistyötä pohdittiin myös työnohjauksessa. (OM mietintöjä... 25/2013, 58–60.)

3.8 Sovittelun hyödyt ja haasteet

Vanhempien ero on aina juridinen, psyykkinen, taloudellinen ja sosiaalinen prosessi. Vaikka eri osa-alueiden ongelmat ovat yleensä kietoutuneet toisiinsa, asiat käsitellään toisistaan irrallaan. Lapseen liittyvät juridiset kysymykset ratkaistaan lastenvalvojan luona tai oikeudenkäynnissä, taloudelliset kysymykset asianajajan avustuksella tai oikeudenkäynnissä ja perheneuvola tai yksityinen terapeutti voi selvittää psyykkisiä on-

gelmakoh tia. Kukin viranom ain hoitaa vain oman osansa ja paljon tehdään päällekkäistäkin työtä, koska yhteistyö viranomaisten välillä on vähäistä. Asiantuntijan avustamassa sovittelussa voidaan samassa prosessi käsitellä sekä juridisia, sosiaalisia että psykologisia kysymyksiä ja asioiden käsittely on näin kokonaisvaltaisempaa. (HE 186/2013, 8.) Tuomioistuimilla katsotaan olevan myös sen verran auktoriteettia kansalaisten silmissä, että siellä saavutettuun sovintoon sitoudutaan paremmin kuin muualla saavutettuun sovintoon (Hohenthal 2012, 28–29).

Asiantuntija-avusteisen tuomioistuinsovittelun suurimpia hyötyjä lapsen huoltoa koskevissa riita-asioissa on sen nopeus verrattuna oikeudenkäyntiin. Sovittelu tulee lain mukaan toteuttaa joutuisasti (SovL 6.1 §). Sovitteluistuntojen järjestäminen mahdollisimman nopealla aikataululla osoittautui Follo-kokeilun aikana kuitenkin toisinaan haasteelliseksi, koska istuntopäivän piti sopia tuomarin, asiantuntija-avustajan, vanhempien ja lakimiesavustajien kalenteriin. Tuomareilla on usein varattu oikeudenkäyntien istunnot kuukausiksi eteenpäin ja asiantuntija-avustajat olivat käräjäoikeuden käytössä vain osan työajastaan. Suurimmaksi haasteeksi kokeilussa osoittautui kuitenkin lakimiesavustajien aikataulut. (OM mietintöjä... 25/2013, 35.)

Vaikka sovittelulla pyritään huoltoriitojen nopeampaan käsittelyyn, saattavat nekin pitkittyä. Mikäli sovintoon ei päästä, asia voidaan siirtää takaisin käsiteltäväksi oikeudenkäynnissä. Asiaa sovittelussa käsitellyt tuomari on tuomioistuinsovittelulain 15.2 §:n mukaan esteellinen käsittelemään asiaa sovittelun jälkeen oikeudenkäynnissä, joten asia siirtyy toiselle tuomarille.

Sovittelu on oikeudenkäyntiä edullisempi. Kokeilun aikana osapuolet maksoivat vain sovittelumaksun 113 euroa, mutta asiantuntija-avustajan käyttö oli heille ilmaista. Yleisesti minkä tahansa riita-asian sovittelun etuna on se, että osapuolet ovat vastuussa vain omista oikeudenkäyntikuluistaan (Kallatsa 2012, 18). Voimassa olevan tuomioistuinsovittelulain 5 §:n mukaan osapuolet vastaavat sekä asiantuntija-avustajan palkkiosta että kuluista. Hallituksen esityksessä (186/2013, 15–16) on tuotu esiin taloudellisia vaikutuksia professori Juha Hämäläisen selvityksen sekä Matias Kallion laskentatoimen kandidaatin lopputyön perusteella. Keskimääräisen huoltoriitaoikeudenkäynnin kustannuksiksi alioikeudessa on arvioitu noin 3 100–3 300 euroa. Arvioon ei kuulu oikeusavusta, sosiaalitoimen selvityksestä, muiden viranomaisten toimenpiteistä, tulkkipalveluista ynnä muista aiheutuvia kustannuksia. Sosiaalitoimen olosuhdeselvityksen tekeminen on

pitkä ja monivaiheinen prosessi ja sen kustannukseksi on vielä lisäksi arvioitu 2 400-5 280 euroa selvitystä kohden. Yksipäiväisen 7,5 tuntia kestävän sovitteluistunnon kustannuksiksi on arvioitu 642 euroa.

Oikeudenkäyntiin verrattuna sovittelu vaatii hyvin vähän kansliatyötä, koska sihteeri ei osallistu sovitteluistuntoon. Myös tuomareiden työmäärä sovittelussa on paljon pienempi. Vaikka kustannuserot ovat suuria, sovittelun kustannusten vertailu huoltoriitaoikeudenkäyntiin on vaikeaa, koska oikeudenkäyntien työmäärä vaihtelee paljon juttu- ja tuomarikohtaisesti. Toisaalta osa jutuista saadaan sovittua myös oikeudenkäynneissä ja osa soviteltavista jutuista päättyy takaisin oikeudenkäyntiin, jolloin sovittelukustannukset ovat ylimääräisiä. (HE 186/2013, 15.)

Sovittelu on joustavaa ja epämuodollista. Osapuolet voivat sopia yhdessä sovittelijan ja asiantuntija-avustajan kanssa sovittelun toimintatavoista. He myös voivat halutessaan keskustella kahden kesken sovittelijan tai asiantuntijan kanssa. Sovittelu on näin ollen muutenkin ehkä vaikeassa tilanteessa oleville vanhemmille huomattavasti vähemmän stressaava tilanne kuin oikeudenkäynti. (HE 186/2013, 8.) Sovittelevassa menettelyssä voidaan paremmin ottaa huomioon sekä vanhempien että lasten elämäntilanne ja sopia asioista ilman prosessuaalisten säännösten rajoituksia. Jos vanhemmat ottavat heille kuuluvan vastuun lapsistaan ja ovat itse ratkaisun taustalla, ei kummankaan tarvitse kokea hävinneensä. (Hohenthal 2012, 28.)

4 ASiantuntija-avusteista tuomioistuinsovitte- lua koske- va lainsäädäntö

4.1 Yleistä

Suomen Follo-kokeilun lainsäädäntöpohjana pidettiin tuomioistuinsovitte-
lulakia. Tuomioistuinsovitte-
lua ei ole laissa yksityiskohtaisesti säännelty, vaan menettelylle on jätet-
ty melko paljon liikkumavaraa. Sovittelun luonne ja tyyli vaihtelevat käsiteltävän asian
ja osapuolten mukaan ja sovittelija päättää näistä asioista osapuolten kanssa keskustel-
tuaan. (Hohenthal 2012,40.)

Follo-asioissa, joissa on kyse huoltoriidoista, on otettava huomioon LHL:n ja ElatusL:n
säännökset ja sovittelussa turvattava lapsen etu. Lapsen huoltoa, elatusta tai tapaamisoi-
keutta koskevassa asiassa tehty sovinto rinnastetaan tuomioistuimen päätökseen tai
tuomioon vastaavissa asioissa. (SovL 10 §.) Sovittelijana toimivan tuomarin ja asiantun-
tija-avustajan tulee noudattaa toiminnassaan oikeudenkäymiskaaren säännöksiä. Sovit-
telijana toimivan tuomarin ja hänen asiantuntija-avustajansa tehtäviä käsitte-
lin jo opin-
näytetyöni kohdissa 3.6.1 Tuomarin tehtävät ja vastuu sekä 3.6.2 Asiantuntija-avustajan
tehtävät ja vastuu. On myös pidetty tärkeänä, että keskeisistä prosessiperiaatteista pide-
tään kiinni, joten sovittelu tulee toteuttaa SovL 6 §:n mukaisesti joutuisuutta, tasapuoli-
suutta ja puolueettomuutta noudattaen.

4.2 Sovittelun eteneminen

SovL 4 §:n mukaan asia, joka ei ole oikeudenkäyntiasiana käsiteltävänä, voidaan ottaa
sovitteluun osapuolen tai molempien osapuolen kirjallisesta hakemuksesta. Hakemuk-
sesta tulee käydä ilmi mitä asiaa riita koskee, kuinka osapuolten mielipiteet eroavat toi-
sistaan ja millä perusteilla riita soveltuisi sovittelavaksi. Osapuolten on mahdollista pyy-
tää hakemuksessaan tiettyä tuomaria sovittelijaksi. Käräjäoikeuksissa kuitenkin vain
tiedut tuomarit olivat koulutettu käsittelemään Follo-asioita. Asianosaisen tai asianosais-
ten vapaamuotoisesta pyynnöstä voidaan oikeudenkäyntiasiana käsiteltävä asia siirtää
sovitteluun. Lakipykälän mukaan pyyntö on esitettävä ennen kuin asian valmistelu on
todettu päättyneeksi, mutta Follo-kokeilun aikana asiasta sovittiin toisinaan tilanteen

mukaan (Kallatsa 2012, 14). Jotta tuomioistuin voi päättää sovittelun aloittamisesta, molempien osapuolien on annettava suostumuksensa sovittelulle (SovL 4.3 §).

Sovittelijan tulee SovL 7 §:n mukaan auttaa osapuolia heidän pyrkiessään yhteisymmärrykseen ja sovinnolliseen ratkaisuun. Sovittelijalla on mahdollisuus osapuolten suostumuksella tai pyynnöstä tehdä ehdotus asian sovinnolliseksi ratkaisuksi. Sovittelijan ehdotuksen tulee perustua niihin seikkoihin, joita osapuolet ovat sovittelussa tuoneet esille ja mitkä sovittelija harkitsee tarkoituksenmukaisiksi.

Osapuolten päästessä asiantuntija-avusteisessa tuomioistuinsovittelussa sovintoon, sovinnon vahvistamisessa noudatetaan mitä laissa säädetään sovinnosta oikeudenkäynnissä. Sovittelussa vahvistettava sovinto voi kuitenkin pitää sisällään muitakin kuin osapuolten alkuperäisiä vaatimuksia. (SovL 8 §.) Asia voidaan sopia joko kokonaan tai osapuolet voivat tehdä osasopimuksen. Sovinto vahvistetaan osapuolten pyynnöstä, kunhan se ei ole lain vastainen tai selvästi kohtuuton, eikä se loukkaa kenenkään sivullisen oikeuksia. Tuomioistuin, eli sovittelijana toimiva tuomari, vahvistaa sovinnon kirjallisesti. Sopimuksesta on käytävä ilmi sovinnon kohteena oleva asia sekä koko sovinnon sisältö. (OK 20 luku.)

Asiantuntija-avusteinen tuomioistuinsovittelu päättyy SovL 9 §:n mukaan, kun asiassa vahvistetaan sovinto tai osapuolet ilmoittavat muulla tavoin sovittelijalle päässeensä asiassa sovintoon. Toinen osapuoli voi myös ilmoittaa, että ei halua asiaa enää sovittelavan, jolloin sovittelu myös päättyy. Tuomioistuinsovittelu voi päättyä myös sovittelijan päättäessä osapuolia kuultuaan, että sovittelun jatkaminen ei ole enää perusteltua.

Vahvistettuun sopimukseen on oikeus hakea muutosta (OK 20:5). Tämä koskee myös määräaikaaisia sopimuksia. Sovinnon syntyessä sovittelijan tulisi keskustella osapuolten kanssa muutoksenhausta. Osapuolilla on oikeus myös luopua tästä oikeudesta ja mikäli he näin tekevät, vahvistetusta sopimuksesta tulee heti lainvoimainen. (OM mietintöjä... 25/2013, 90.)

Tuomioistuinsovittelut ovat SovL 12 §:n mukaan lähtökohtaisesti julkisia eli kuka tahansa ulkopuolinen voi mennä seuraamaan istuntoa. Sovittelija voi kuitenkin osapuolen pyynnöstä määrätä sovittelun toimitettavaksi ilman yleisöä, ellei luottamus sovittelun asianmukaisuuteen tai muu painava syy edellytä asian julkista käsittelyä. Julkisuus ei

koske kuitenkin osapuolten kanssa käytäviä erilliskeskusteluja. Follo-kokeilun aikana ulkopuolisten läsnäoloon kysyttiin aina vanhempien suostumus. Yleisöä ei päästetty sovitteluistuntoa seuraamaan ilman lupaa. (OM mietintoja... 25/2013, 107.)

5 TULEVAISUUS

5.1 Menettelyn vakinaistaminen koko maahan

Asiantuntija-avusteisen tuomioistuinsovittelun kolmen vuoden kokeilun aikana saatiin hyviä tuloksia ja kokeilun eri osapuolet olivat tyytyväisiä. Hallituksen eduskunnalle 14.11.2013 jättämässä esityksessä (186/2013) on ehdotettu menettelyn vakinaistamista koko maahan kevään 2014 aikana. Hallituksen esityksen mukaan ensisijaisesti huoltoriidat tulee pyrkiä sopimaan kunnallisissa peruspalveluissa, mikä edellyttää sitä, että kuntien lastenvalvojien sopimuspalvelut ja perheasiainsovittelut toimivat hyvin. Tuomioistuinsovittelu on tarkoitettu vaihtoehdoksi vasta oikeudenkäynnille, ei prosessin aikaisemmille vaiheille. (HE 186/2013, 11.)

Tavoitteina hallituksen esityksessä ovat samat seikat kuin kokeilun tavoitteetkin olivat. Keskeisimpänä pyritään lieventämään vanhempien ristiriitoja ja parantamaan heidän välistä vuorovaikutusta, huomioimaan paremmin lapsen etu, saada vanhemmat sitoutumaan paremmin sopimukseen, säästää viranomaisten voimavaroja sekä huoltoriita-oikeudenkäyntien käsittelyaikojen lyhentäminen. Esityksen pohjalta muutoksia tulisi tehdä lakiin lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta, lakiin riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta tuomioistuimissa sekä sosiaalihuoltolakiin. (HE 186/2013, 11.)

5.2 Asiantuntija-avustajan järjestäminen ja vaatimukset

Sovitteluavustajiksi pyritään saamaan lapsen asemaan erotilanteessa hyvin perehtyneitä asiantuntijoita, joita Follo-kokeilun perusteella parhaiten löytyy kuntien sosiaalitoimesta ja perheneuvoloista. Hallituksen esityksessä (186/2013) ehdotetaan, että asiantuntijapalveluiden järjestämisestä vastaisi se kunta, jonka alueella käräjäoikeuden hallinnollinen kanslia sijaitsee eli missä käräjäoikeuden laamannin pääasiallinen toimipaikka on. Kuten kokeilunkin aikana, myös jatkossa pyritään siihen, että asiantuntija-avustajan käyttö tuomioistuinsovittelussa olisi huoltoriidoissa vanhemmille maksutonta ja asiantuntija-avustajan palkkio maksettaisiin valtion varoista. Huoltoriitojen sovittelu kuuluu tuomioistuimen toimintaan ja sen toimeksiannosta asiantuntija-avustaja tarvittaessa hankitaan.

Esityksessä onkin ehdotettu, että valtio korvaisi kunnille asiantuntijapalveluista koituvat kustannukset. (HE 186/2013, 12.)

Asiantuntijalta vaaditaan tehtävässään monipuolista ammattitaitoa ja osaamista. Hänellä tulee olla tietoa lapsen kehityksestä, lapsen asemasta erossa, perheen vuorovaikutussuhteista ja vanhempien eroprosessista. Hallituksen esityksessä on ehdotettu, että asiantuntijalla tulisi olla psykologin, sosiaalityöntekijän, lastenpsykiatrian erikoislääkärin peruskoulutus tai muu näiden kaltainen tehtävään soveltuva ylempi korkeakoulututkinto. Suoritetun tutkinnon lisäksi tehtävässä tarvitaan lisä- ja täydennyskoulutuksia, kuten oikeusministeriön järjestämä huoltoriitojen sovittelukoulutus, sekä kokemusta eroperheiden kanssa työskentelystä. Kouluttautumista vaaditaan toki myös sovittelijana toimivalta tuomarilta. (HE 186/2013, 12.)

5.3 Muutokset lainsäädäntöön

Hallituksen esityksen (HE 186/2013) lopussa on lakiehdotukset, jotka koskevat asiantuntija-avusteista tuomioistuinsovittelun aiheuttamia muutoksia. Muutokset koskevat lakia lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983), lakia riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa (394/2011) sekä sosiaalihuoltolakia (710/1982).

Lakiin lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta on ehdotettu lisättäväksi uusi 3 a-luku Huolto- ja tapaamisriitojen tuomioistuinsovittelu. Uuden luvun 17 a §:ssä säädetään, että huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa tuomioistuinsovittelussa sovelletaan riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa annettua lakia. 17 b § koskee asiantuntijapalveluiden järjestämistä. Kunnan, jonka alueella käräjäoikeuden hallinnollinen kanslia sijaitsee, tulee huolehtia siitä, että käräjäoikeudella on riittävästi asiantuntija-avustajia käytettävissä sovitteluja varten. 17 c §:ssä on määrätty asiantuntija-avustajalle pätevyysvaatimukset. Psykologilla tai lastenpsykiatrilla tulee olla sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontaviraston terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain (559/1994) nojalla myönnetty oikeus harjoittaa ammattiaan. Myös sosiaalityöntekijän kelpoisuus tai muu soveltuva ylempi korkeakoulututkinto sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista annetun lain mukaisesti hyväksytään. Lisäksi asiantuntija-avustajalta vaaditaan tehtävän hoitamiseen edellytettävä

täydennys- ja lisäkoulutus, kokemusta eroperheiden kanssa työskentelystä ja riittävä jommankumman kotimaisen kielen taito. Uuden luvun viimeinen eli 17 d § koskee asiantuntijapalveluiden korvaamista. Sen mukaan valtio maksaa asiantuntijapalveluiden järjestämisestä vastuussa olevalle kunnalle asiantuntija-avustajan käyttämisestä korvauksen. Korvaus maksetaan päiväkohtaisesti sovitteluistunnossa avustamisesta sekä tuntikohtaisesti istunnon ulkopuolisista toimenpiteistä. Kunnalle korvataan myös matka- ja majoituskustannukset sekä asiantuntijan päiväraha, mikäli sovittelu toimitetaan käräjäoikeuden hallinnollisen kanslian sijaintikunnan ulkopuolella tai erikseen sovitun asiantuntija-avustajan pääasiallisen työskentelypaikan ulkopuolella. (HE 186/2013, 28.)

Lakiin riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa 5 §:ään on lisätty uusi 3 momentti, koskien sovittelijaa ja sovittelijan avustajaa. Momentissa säädetään, että lasten huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa asiantuntija-avustajan käytöstä maksettava palkkio maksetaan valtion varoista. 10 §:ään, Lapsen asemaa ja oikeutta koskevat asiat, on lisätty 2 momentti, jonka mukaan lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevat sovitteluistunnot tulee aloittaa viipymättä tuomioistuimen aloituspäätöksen jälkeen. (HE 186/2013, 29.)

Hallituksen esityksessä (186/2013, 30–31) sosiaalihuoltolakiin on tehty yksi muutos lisäten 17 §:n 2 momenttiin myös lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevien asioiden tuomioistuinsovitteluun kuuluvat asiantuntijapalvelut.

Kunnan on myös huolehdittava lasten ja nuorten huollon, kehitysvammaisten erityishuollon, vammaisuuden perusteella järjestettävien palvelujen ja tukitoimien sekä päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huoltoon kuuluvien palveluiden, lastenvalvojalle säädettyjen tehtävien ja muiden isyyden selvittämiseen ja vahvistamiseen, ottolapsineuvontaan, perheasioiden sovitteluun, lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanossa toimitettavaan sovitteluun kuuluvien toimenpiteiden **ja lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian tuomioistuinsovitteluun kuuluvien asiantuntijapalveluiden** sekä omaishoidon tuen ja muiden sosiaalipalveluiden järjestämisestä sekä kuntouttavasta työtoiminnasta annetussa laissa (189/2001) säädettyistä tehtävistä sen mukaan kuin niistä lisäksi erikseen säädetään.

6 POHDINTA

Erotilanne koskee vuosittain kymmeniä tuhansia perheitä. Useimmiten vanhemmat pysyvät sopimaan lapsen huollosta keskenään, mutta toisinaan erimielisyyksien selvittämiseen tarvitaan apua. Aina kyse ei välttämättä ole käynnissä olevasta erotilanteesta, vaan vanhempien väliset erimielisyydet lapsen huollosta, elatuksesta ja tapaamisoikeudesta voivat syntyä vuosia eron jälkeenkin, esimerkiksi uusien elämäntilanteiden myötä. Asiantuntija-avusteinen tuomioistuinsovittelu on kolmen vuoden kokeilun jälkeen huoltoriita-oikeudenkäyntien rinnalle toivottavasti pysyväksi käytännöksi jäävä vaihtoehto. Sovittelussa pyritään parantamaan vanhempien välistä yhteistyötä ja näin suojaamaan myös lasten turvallisempi arki. Sovittelijana toimivan tuomarin työparina toimii yleisimmin psykologina tai sosiaalityöntekijänä työskentelevä asiantuntija-avustaja.

Follo-kokeilun lainsäädäntöpohjana pidettiin tuomioistuinsovittelulakia. Lainsäädäntö koskien asiantuntija-avusteista tuomioistuinsovittelua on väljä, mutta se on mielestäni hyvä asia. Näin sovitteluistunnosta voi muodostua osapuolten tyylinen ja heidän on mahdollisimman luontevaa sovitella riitaansa. Laeilla säännellään lähinnä raamit sovittelulle sekä sovittelijan ja asiantuntija-avustajan tehtäviä. Sovittelijan ja asiantuntija-avustajan tulee olla asiantuntevia ja tehtävässään päteviä, jotta sovittelua saadaan vietyä eteenpäin ja riidassa voidaan päästä toivottuun lopputulokseen eli sovintoon. Asiantuntija-avustaja voi tuoda sovitteluun lapsen ja perheen näkökulmaa oman ammattinsa kautta, sovittelijan tehtävänä taas on olla lain ja oikeuskäytännön asiantuntija. Tuomioistuinsovittelulain mukaisesti sovitteluistunnot ovat lähtökohtaisesti julkisia. Follo-kokeilun aikana istuntoa pääsi seuramaan, mikäli osapuolet antoivat tähän suostumuksensa. Uskon, että samalla periaatteella jatketaan myös tulevaisuudessa. Tarkoituksena on, että sovittelussa osapuolet pystyisivät keskustelemaan avoimesti vaikeistakin asioista. Vieraiden ihmisten läsnäolo istunnossa vaikuttaisi varmasti ainakin joissain tilanteissa osapuolten käytökseen, eivätkä osapuolet pystyisi olemaan tilanteessa luontevia ja rehellisiä. Käytöksellä olisi ehdottomasti heikentävä vaikutus sovittelua ajatellen.

Hallituksen esityksessä (186/2013) on esitetty sovittelukäytännön vakinaistamista koko maahan keväästä 2014 alkaen. Esityksessä on otettu kohdassa 3.7 (Asetettujen tavoitteiden toteutuminen käytännössä) kantaa kuinka tietoa asiantuntija-avusteisesta tuomioistuinsovittelusta voitaisiin levittää. Jotta järjestelmä saataisiin hyvin toimimaan, tuomioistuimilta vaaditaan aktiivista panostamista sovitteluun. Kansalaisten tietoisuutta sovit-

telumahdollisuudesta tulisi lisätä esimerkiksi Internet-sivustolla ja esitteillä. Follo-kokeilunkin aikana oikeudenkäynnin osapuolille lähetettiin kirjallinen tiedote sovittelun mahdollisuudesta. Tuomioistuimen tulisi myös järjestää tiedotustilaisuuksia asiasta sidosryhmille. Oikeudenkäyntiin hakevien vanhempien lakimiesavustajilla on suuri merkitys siinä, vakiinnuttaako sovittelu paikkansa oikeudenkäyntien rinnalla. Tästä syystä tiivis yhteistyö Asianajajaliiton kanssa olisi hyvin tärkeää. Sosiaalitoimen vastuulla on puolestaan se, että asiantuntija-avustajiksi valitaan päteviä ja kokeneita henkilöitä.

Sovittelun tarkoituksena on nimenomaan tulla vaihtoehdoksi huoltoriitaoikeudenkäyntien rinnalle. Vanhemmilla on siis ristiriitoja liittyen lapsen huoltoon, elatukseen tai tapaamisoikeuksiin, mutta koetaan, että riidat olisi mahdollista sovittaa ulkopuolisten henkilöiden avustuksella. Jotta huoltoriitojen määrät kärjäoikeuksissa eivät kasvaisi, kuntien sosiaalitoimen toimivuudella on mielestäni suuri merkitys. Sosiaalitoimen palvelut tulisi olla hyvin järjestettyjä ja niiden tulisi olla kuntalaisten tiedossa ja saatavilla. Näin ratkaisuja ei lähdettäisi pienissäkin ongelmatilanteissa hakemaan ensimmäisenä tuomioistuimesta.

Follo-kokeilua on seurattu tarkasti ja seuranta tulee jatkaa myös tulevaisuudessa, jotta menettelyä voidaan kehittää. Oikeusministeriöllä onkin tavoitteena perustaa huoltoriitojen sovittelun seurantaryhmä. Siihen kuuluisi tuomioistuinten, asiantuntijaorganisaatioiden ja lakimiesavustajien edustustajia. Tiivis yhteistyö eri organisaatioiden välillä ja säännölliset palaverit tuomioistuimen, asiantuntija-avustajien ja heidän taustaorganisaationsa kanssa ovat tärkeitä toiminnan kehittämisen kannalta. (HE 186/2013, 14.) Yhteistyön merkitys on mielestäni suuri jo työparien välillä. Follo-kokeilun aikana sovittelijan ja asiantuntija-avustajan muodostamat työparit vaihtuivat juttujen välillä. Mikäli työparit olisivat vakiintuneemmat ja yhteistyö tiiviimpää, työtavat tulisivat työparien välillä paremmin tutuiksi ja molempien ammattitaidoista saataisiin varmasti enemmän hyötyä irti.

Pohjoismaissa on käytössä erilaisia sovintomenettelyjä huoltoriitojen selvittämiseksi ja erityisesti Norjasta on otettu mallia myös Suomen Follo-kokeiluun. Norjassa asiantuntija-avustaja voi olla avustamassa oikeudenkäynnissä, mutta hänen kaksijakoinen roolinsa sovittelijana ja avustajana on saanut kritiikkiä osakseen. Asiantuntijoille ei järjestetä tehtävään mitään koulutusta ja heidän työtehtävistään on säädetty laissa hyvin väljästi samoin kuin sovittelusta yleensä. Tästä syystä on koettu menettelytapojen poikkeavan

eri tuomioistuimissa ja menettelyn ennakoitavuus on näin huonoa. Ruotsissa tuomioistuimien voi osoittaa huoltoriidan tuomioistuimen ulkopuoliselle sovittelijalle kuten tuomarille, asianajajalle, perheoikeussihteerille tai sosiaalineuvojalle. Sovittelijan tulee määräjässä antaa tuomioistuimelle selvitys sovittelun toteuttamisesta. Riita-asiaa voidaan sovittaa myös tuomioistuimessa, mutta käyttöala on jäänyt vähäiseksi. Tanskassa riitaisten vanhempien tulee osallistua lakimiehen vetämään neuvottelu- ja sovittelumenetelyyn ennen oikeudenkäyntiä. Oikeudenkäyntiin voidaan pyytää valtion kustantama lapsiasioiden asiantuntija avustamaan, lähinnä kuitenkin valmisteluistuntoihin. Hänen tehtävänä ei siis ole sovittelu vaan avustava työ. Huoltoriita voidaan myös siirtää tuomioistuinsovitteluun, jota vetää joko tuomari tai lakimies. Sovittelussa saavutettu sopimus voidaan vahvistaa sovinnoksi tuomioistuimessa. (HE 186/2013, 5-7.) Sovitelluissa ei ilmeisesti enää ole kuitenkaan asiantuntija käytetty apuna. Täysin Suomen Follo-mallin kaltaista käytäntöä ei ole siis muualla Pohjoismaissa. Verrattuna muiden maiden käytäntöön asiantuntija-avusteisessa tuomioistuinsovittelussa on mielestäni hyvää sen monipuolisuus. Samanaikaisesti pystytään paneutumaan niin juridisiin, sosiaalisiin kuin psykologisiin ristiriitoihin.

Pääsin itse seuraamaan Pirkanmaan kärjäoikeudessa harjoitteluni aikana sekä joitain huoltoriitaoikeudenkäyntejä että yhtä asiantuntija-avusteista tuomioistuinsovittelua. Tilanteet erosivat hyvin paljon toisistaan. Oikeudenkäynneissä osapuolet olivat usein niin riitaisia keskenään, että pystyivät hoitamaan asioita vain lakimiesavustajien välityksellä. Oikeudenkäynnissä tuomarin päätös on usein myös toiselle osapuolelle epämieluisa, oikeudessa joko voitetaan tai hävitään. Sovitteluun pitäisi lähtökohtaisestikin tulla erilaisella sovitteluvalla asenteella kuin oikeudenkäyntiin. Tavoitteena tulisi olla, että sovittelun lopussa kaikki olisivat voittajia. Seuraamani jutun käsittely jäi omalla kohdallani kesken. Sovittelijan ja asiantuntija-avustajan yhteistyö toimi mielestäni hyvin ja he olivat istunnossa tasavertaisia keskenään. Molemmat veivät sovittelua eteenpäin tarpeen mukaan. Vanhemmat tekivät istunnon päätteeksi väliaikaisen sopimuksen ja sovittelua päätettiin jatkaa myöhemmin. Toinen osapuoli halusi myös erillisneuvotteluun sovittelijan ja asiantuntija-avustajan kanssa. Uskon kuitenkin, että vanhemmat saivat lopulta sovittua huoltoriitansa. Kokemuksena sovitteluistunto oli itselleni kuitenkin erittäin mielenkiintoinen ja opettavainen.

LÄHTEET

KIRJALLISUUS

Aaltonen, A-K & Auvinen, M. 2010. Lapsi vanhempien riidan puristuksessa. Lakimies 7–8/2010.

Auvinen, M. 2002. Huoltoriita ja sosiaalitoimi. Teoksessa M. Litmala (toim.) Lapsen asema erossa. Juva: WS Bookwell Oy. 111–166.

Brunila, T. 2010. Sovittelu – tie tulevaisuuteen. Teoksessa E. Poikela (toim.) Sovittelu. Ristiriitojen kohtaamisesta konfliktien hallintaan. Juva: WS Bookwell Oy. 23–43.

Ervasti, K. 2012. Tuomioistuinsovittelu. Helsinki: Edita.

Eskola, J. & Suoranta, J. 2005. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

Gottberg, E. 2011. Perhesuhteet ja lainsäädäntö. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Turku: Turun yliopisto.

Hohenthal, E. 2012. Follo-kokeilu huoltoriitojen ratkaisumallina. Helsingin yliopisto. Oikeustieteellinen tiedekunta. Pro gradu-tutkielma.

Husa, J., Mutanen, A. & Pohjolainen, T. 2008. Kirjoitetaan juridiikkaa. Helsinki: Talentum.

Kallatsa, N. 2012. Asiantuntija-avusteinen tuomioistuinsovittelu. Case: Espoon käräjäoikeus. Liiketalouden koulutusohjelma. Laurea-ammattikorkeakoulu. Opinnäytetyö.

Karvinen-Niinikoski, S. & Pelli, M. 2010. Perheasioiden sovittelu – riitelykulttuurista vastuulliseen osallisuuteen. Teoksessa E. Poikela (toim.) Sovittelu. Ristiriitojen kohtaamisesta konfliktien hallintaan. Juva: WS Bookwell Oy. 91–108.

Salminen, Kirsikka. 2012. Asiantuntija-avustaja huoltoriitojen tuomioistuinsovittelessa erityisesti Suomen Follo-kokeilun näkökulmasta. Helsingin yliopisto. Julkisoikeuden laitos. Pro gradu-tutkielma.

Tilastokeskus. 2013. Solmittujen avioliittojen määrä kasvoi, avioerojen väheni. Luettu 17.10.2013.

http://www.stat.fi/til/ssaaty/2012/ssaaty_2012_2013-04-19_tie_001_fi.html

Valjakka, E. 2002. Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus. Teoksessa M. Litmala (toim.) Lapsen asema erossa. Juva: WS Bookwell Oy. 35-109.

Valkama, E. & Lasola, M. 2008. Lasten huoltoriidat hovioikeudessa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 234. Helsinki: Hakapaino Oy.

Vänskä, M. PsM. 2013. Kehityksen varhaiset riskitekijät ja suojaavat tekijät. Luento. PSYP1-kurssi 26.10.2013. Tampereen yliopisto. Tampere.

VIRALLISLÄHTEET

HE 114/2004.

HE 186/2013.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 61/2012. Asiantuntija-avusteisen huoltoriitojen sovittelun laajentaminen. Helsinki: Oikeusministeriö.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 36/2012. Asiantuntija-avusteisen huoltoriitojen sovittelun laajentaminen. Helsinki: Oikeusministeriö.

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 25/2013. Asiantuntija-avusteisesta huoltoriitojen sovittelua koskeva kokeilu käräjäoikeuksissa. Helsinki: Oikeusministeriö.

YK:n yleissopimus lasten oikeuksista 60/1991.